

Rafał L. Górski
Uniwersytet Jagielloński, Kraków
rafal.gorski@ijp.pan.pl

DYSTRYBUCJA WYKŁADNIKA STOPNIA WYŻSZEGO -SZ-/-EJSZ-

Słowa kluczowe: morfologia, stopniowanie przymiotników, językoznawstwo korpusowe
Keywords: morphology, adjectival gradation, corpus linguistics

1. Wprowadzenie

Polski comparativus tworzony jest za pomocą jednego z dwu wariantów wyspecjalizowanego morfemu: krótszego -sz- (*implicite* uważanego za wariant podstawowy) i rozszerzonego -ejsz-¹. W literaturze istnieje generalnie zgodność co do tego, że wariant rozszerzony przynależy wyrazom, w których temat² jest zakończony na zbitkę spółgłoskową. W niektórych opracowaniach uznaje się dowolną zbitkę za warunek wystarczający (Szober 1963; Tokarski 1973; Grzegorzczkowska et al. 1998: 503), z czasem jednak zauważono, że nie dotyczy to wszystkich zbitek. I tak Alexander M. Schenker (1967: 351) formułuje następującą zasadę: „the suffix -ejsz- appears when the stem has no vowel or after stems in *w*, *n*, *r* or *ł* preceded by another consonant [...] [e]lswhere the suffix -sz- appears”³. Z kolei Hanna Jadacka (2010) pisze:

-
- 1 Autor chciałby w tym miejscu podziękować dwu anonimowym Recenzentom za cenne uwagi, które pozwoliły znacząco udoskonalić niniejszy tekst.
  - 2 Równie dobrze moglibyśmy tu mówić o zakończeniu tematu podstawy słowotwórczej. Spór o to, czy stopniowanie jest operacją fleksyjną czy derywacyjną, jest bez konsekwencji dla niniejszego artykułu.
  - 3 Jeśli się tu powołuję na materiały glottodydaktyczne (podobnie zresztą Gładney 1983), to jedynie dlatego, że, paradoksalnie, owe ściślejsze reguły dystrybucyjne zostały ogłoszone właśnie w nich, a nie w publikacjach o charakterze naukowym.

Wybór przyrostka *-szy* lub *-ejszy* zależy od zakończenia tematu przymiotnika. Element *-szy* pojawia się regularnie po tematach kończących się na pojedynczą spółgłoskę, np. *blahy* – *blahszy* [...], lub po łatwej do wymówienia grupie spółgłoskowej np. *-st-* (*prosty* – *prostszy*), *-rd-* (*twardy* – *twardszy*). Morfem *-ejszy-* dołączamy do przymiotników o temacie kończącym się na grupę spółgłoskową, zwłaszcza z wygószonym *m*, *n*, *r*, *ł* – *biegły* : *bieglejszy*, *ciepły* : *cieplejszy* [...].

Podobnie rzecz ujmują Danuta Buttler, Halina Kurkowska i Halina Satkiewicz (1973: 256); Hanna Jadacka (2013) i Irena Jaros (2017)⁴. Na omawianą kwestię z szerzej perspektywy patrzą Jerzy Rubach i Geert Booij (1990), Christina Y. Bethin (1992) i Jolanta Szypra-Kozłowska (1995). W tym miejscu zaznaczmy, że problem – z punktu widzenia morfologii niepozbawiony znaczenia, bez niego bowiem opis polskiej gramatyki byłby niepełny – przyciągnął uwagę fonologów głównie dlatego, że pośrednio pozwala badać ograniczenia, które polszczyzna nakłada na strukturę wygłosu sylaby. W ujęciu wspomnianych fonologów to właśnie budowa sylaby motywuje wybór odpowiedniej formy⁵.

Zauważmy bowiem, że dodanie wykładnika stopnia wyższego może skutkować przesunięciem granicy sylaby: *twar.dy*, ale *tward.szy*. W wyniku stopniowania może więc powstać sylaba odmienna od tej w stopniu równym. Nie ma wątpliwości, że nie każda sekwencja spółgłosek kończąca temat nie dopuszcza krótszego wariantu *-sz-*, co każe szukać bardziej szczegółowej reguły. Z prac fonologów wyłania się dość precyzyjna odpowiedź, że (nie wchodząc w szczegóły, o których niżej) chodzi o zasadę sonorności sylaby. Dopóki nie jest ona naruszona, dopóty po zbitkach spółgłoskowych dopuszczalny jest wariant krótszy wykładnika stopnia. Tyle że dopuszczalny niekoniecznie znaczy jedyny. Obok *twardszy* spotykamy *twardziejszy*, obok *tlustszy* – *tlusciejszy*. Te drugie są jednak wyraźnie rzadsze i niekoniecznie aprobowane przez gramatyki normatywne czy kompetencję językową poszczególnych rodzimych użytkowników języka⁶. Mamy więc w istocie do czynienia z dwiema konkurencyjnymi regułami, z których jedna jest bardziej rygorystyczna od drugiej.

Niniejszy artykuł ma dwa cele. Jednym jest konfrontacja reguł zaproponowanych przez wymienionych wyżej językoznawców (przypomnijmy: formułowane reguły są w pewnym stopniu rozbieżne) z bodajże największym słownikiem języka polskiego,

4 Praca ta również podejmuje problem konkurencji obu wariantów wykładnika stopnia, jednak nie stanowi systematycznego badania, lecz koncentruje się na wybranych przykładach. Warto dodać, że zarówno omawiana praca, jak i publikacja Anny Kosteckiej-Sadowej (2019) zajmują się tym zagadnieniem w gwarach.

5 J. Rubach i G. Booij (1990: 130) zaznaczają, że polszczyzna nie dopuszcza wygłosów sylaby, które składają się z dwu sonorantów. Z kolei Frank Y. Gladney (1983, cyt. za: Bethin 1992: 190) uważa, że *-ejsz-* przysługuje wszelkim zbitkom kończącym się sonorantem.

6 To ostatnie jest raczej przypuszczeniem, dowód wymagałby przeprowadzenia ankiety.

jakim jest SGJP⁷, który zawiera 1082 niepowtarzające się⁸ przymiotniki z syntetycznym stopniem wyższym.

Drugi cel, jaki sobie w niniejszym artykule stawiamy, to ustalenie, jak często wariant rozszerzony pojawia się tam, gdzie dopuszczalny jest krótszy. W tym zakresie odwołamy się do danych pochodzących z dużych korpusów oportunistycznych (pełny NKJP oraz plTenTen12 i plTenTen19 [plTenTen]). Porównamy mianowicie frekwencję stopnia wyższego (i najwyższego) tworzonego od tych samych przymiotników za pomocą jednego z omawianych alomorfów, czyli -sz- oraz -ejsz-. Będzie to dotyczyło zarówno przymiotników, dla których słownik przewiduje obie formy (są to: *czysty, gęsty, hardy, krzepki, mądry, miły, prosty, pusty, tłusty, żółty*), jak i tych, dla których przewidziana jest jedna forma.

Jak wspomnieliśmy wyżej, część badaczy uważa, że tylko niektóre zbitki spółgłoskowe wymagają rozszerzonego wariantu -ejsz-. Generalnie chodziłoby tu o zbitki naruszające zasadę sonorności sylaby, zgodnie z którą sonorność spółgłosek wzrasta w kierunku ośrodka sylaby i maleje w miarę oddalania się od niego. Zasada ta jest uznawana za główny czynnik decydujący o budowie sylab w językach świata. Sama, kluczowa w tym miejscu, skala sonorności pozostaje przedmiotem debaty (por. Szpyra-Kozłowska 1995). I tak np. Otto Jespersen (1904: 185) nie wyróżnia głajdów, zaś drżące uznaje za bardziej sonorne niż boczne. Z kolei George N. Clements (1990, 1992) proponuje dość uproszczoną skalę:

samogłoski > glajdy > płynne > nosowe > obstruenty.

Jak wiadomo, zasada sonorności sylaby nie jest w języku polskim zasadą absolutną (por. *rtęć, rdest, wiatr, dmą*), niemniej użytkownicy języka unikają naruszających tę zasadę sylab. I tak np. <jabłko> jest zazwyczaj realizowane jako [japko]⁹, ponieważ w starannej wymowie pierwsza sylaba tego wyrazu ([jabw.ko]) wspomnianą zasadę narusza: zwarte /b/ jest bliżej ośrodka sylaby niż glajd /w/.

Podobnie uzasadnieniem dla istnienia wariantu -ejsz- miałyby być zachowanie przywołanej wyżej zasady. Regułę mniej rygorystyczną (czyli dopuszczającą formę krótszą po niektórych zbitkach) można przedstawić następująco: tam, gdzie w wyniku dodania krótszej formy morfemu, czyli -sz-, doszłoby do powstania zbitki niesonorna – sonorna – niesonorna, należy tę zbitkę rozdzielić sekwencją samogłoski i glajdu /ej/, np. zamiast *światlszy z potencjalną zbitką zwarta – boczna – szczelinowa /tlś/ mamy *światlejszy*. Tam, gdzie składniki zbitki spółgłoskowej wykazują obniżającą się sonorność, należy zastosować wariant krótszy.

7 Ściślej biorąc, używaliśmy publicznie dostępnego pliku *Polimorf-20211003* (Polimorf), który stanowi podstawę tego słownika.

8 Piszemy „niepowtarzające się”, gdyż niektóre przymiotniki są uznawane za homonimy.

9 Transkrypcja w niniejszym artykule jest zgodna ze standardem IPA.

2. Dane słownikowe

W słowniku daje się zauważyć wyraźna przewaga przymiotników tworzących stopień wyższy za pomocą formy rozszerzonej. SGJP przewiduje ją dla 770 przymiotników, dla 329 zaś – formę krótszą. Ta nierównowaga wynika przede wszystkim z bardzo wysokiej produktywności formacji na *-ny*, czy to współcześnie motywowanych, czy też już pozbawionych motywacji, jak *rzewny*. Przymiotników tych jest 728. W sumie SGJP notuje 81 różnych wygłosów. Wydaje się, że liczba ta może się jedynie nieznacznie powiększyć wraz z dodawaniem kolejnych słów do słownika, ponieważ neologizmy z reguły są zbudowane za pomocą istniejącego już formantu.

Zacznijmy od tego, że wszystkie przymiotniki z tematem zakończonym na pojedynczą spółgłoskę według wspomnianego słownika tworzą stopień wyższy za pomocą *-sz-*. Dotyczy to 251 przymiotników, których tematy mogą być zakończone na spółgłoskę zwartą (*bledszy, słabszy*), spirant (*życzliwszy, bliższy, lichszy*), nosową (*tańszy, łakomszy*), boczną (*bielszy*), wreszcie drżącą (*starszy*).

Zbitki więcej niż dwu spółgłosek zasadniczo wymagają formy rozszerzonej. Słownik notuje trzy różne zbitki czterech spółgłosek [rstv] (*czerstwiejszy*), [mbrn] (*krnąbrniejszy*) i [ndrn] (*jędrniejszy*). W wypadku *czerstwiejszy* jest to zbitka drżąca – spirant – zwarta – spirant, a więc taka, która nie narusza zasady sonorności. Widać więc, że chodzi tu jedynie o uniknięcie dodania na końcu tej sekwencji kolejnego spirantu. Inaczej byłoby w wypadku *krnąbrniejszy* oraz *jędrniejszy*, w których mielibyśmy do czynienia ze zbitką nosowa – zwarta – drżąca – nosowa – spirant. Gdziekolwiek by nie postawić granicy sylaby, zasada sonorności zostałaby naruszona. Nie zmienia to jednak faktu, że sekwencja pięciu spółgłosek jest niezwykle trudna do wymówienia i chyba w języku polskim niespotykana.

Notujemy nadto 15 różnych zbitek trzech spółgłosek. Wyniki przedstawiono w tabeli 1. Analizie poddajemy transkrypcję wygłosu ostatniej sylaby tematu w takim kształcie, jaki mu przysługuje w stopniu równym, a więc np. dla *bystry* jest to [str], a nie [stɕ] ze stopnia wyższego (*bystrzejszy*). Zakładamy bowiem, że forma krótsza jest formą domyślną, dopiero jeśli w wyniku jej zastosowania doszłoby do naruszenia reguł fonotaktycznych, stopień jest tworzony za pomocą formy rozszerzonej.

Tabela 1. Zakończenia tematów z trzema spółgłoskami dopuszczające tylko formę rozszerzoną

Pierwsza głoska zbitki	Druga głoska zbitki	Trzecia głoska zbitki	Transkrypcja	Przykład
boczna	spirant	nosowa	lɤn	<i>pulchny</i>
drżąca	spirant	głajd	rɤw	<i>obmierzły</i>
drżąca	spirant	nosowa	rɤn	<i>barwny</i>
głajd	zwarta	nosowa	wɤn	<i>kształtny</i>

Pierwsza głoska zbitki	Druga głoska zbitki	Trzecia głoska zbitki	Transkrypcja	Przykład
nosowa	zwarta	drżąca	ndr	<i>mądry</i>
nosowa	zwarta	nosowa	ndn, ntn, mpn, ηkn	<i>rozsądny, mętny, dostępny, piękny</i>
nosowa	zwarta	boczna	ηgw, ntw	<i>rozciągly, wąty</i>
spirant	zwarta	nosowa	skn, stn	<i>tęskny, korzystny</i>
spirant	boczna	nosowa	eln	<i>zmyślny</i>
spirant	zwarta	drżąca	str	<i>bystry</i>
spirant	spirant	glajd	sxw	<i>oschły</i>
zwarta	spirant	nosowa	pşn, tşn	<i>pieprzny, wewnętrzny</i>
nosowa	zwarta	spirant	ntf	<i>dręty</i>

Zauważmy, że jedynie sekwencja zwarta – spirant – nosowa lub drżąca narusza hierarchię sonorności, gdyż zwarta jest bliżej ośrodka sylaby niż spirant; wydaje się bowiem, że [pş] i [tş] należą raczej do wygłosu poprzedniej sylaby, zaś [ŋ] do nagłosu następnej ([pjepş.ŋejşɪ]). To samo jednak dotyczy formy w stopniu równym: ([pjepş.nɪ]). Należy tu zauważyć, że -ejsz- zaczyna się od samogłoski przedniej, co powoduje zmiany poprzedzającej spółgłoski – jej palatalizację, zmianę glajdu w boczną (*ciepły – cieplejszy*).

Z kolei w tabeli 2 przedstawiamy sekwencje dwu spółgłosek, które wymagają rozszerzonej formy stopnia wyższego.

Tabela 2. Zakończenia tematów z dwiema spółgłoskami dopuszczające tylko formę rozszerzoną

Pierwsza głoska zbitki	Druga głoska zbitki	Transkrypcja	Przykład
glajd	nosowa	jm, jn, wn	<i>uprzejmy, bujny, pełny</i>
drżąca	nosowa	rn	<i>durny</i>
boczna	nosowa	ln	<i>zdolny</i>
nosowa	nosowa	mn, nn	<i>zimny, zwinny</i>
spirant	glajd	zw, sw, xw	<i>rozwiązły, dorosły, rychły</i>
spirant	nosowa	vn, fn, zŋ, zn, şn, sn, en, xn	<i>zwiewny, trafny, ważny, rażny, duszny, radosny, oblesny, powszechny</i>
spirant	spirant	zv	<i>trzeźwy</i>
zwarto-szczelina	nosowa	đzn, tşn, tşn	<i>nędzny, mocny, huczny</i>
zwarta	glajd	pw, dw, tw, gw, kw	<i>ciepły, podły, wąty, kragły, smukły</i>

Pierwsza głoska zbitki	Druga głoska zbitki	Transkrypcja	Przykład
zwarta	nosowa	bn, pn, dn, tn kn	<i>drobny, okropny, nudny, lotny, piękny</i>
zwarta	spirant	tv	<i>łatwy</i>

Wreszcie sekwencje, które dopuszczają obie formy, przedstawia tabela 3.

Tabela 3. Zakończenia tematów z dwiema spółgłoskami dopuszczające obie formy

Pierwsza głoska zbitki	Druga głoska zbitki	Transkrypcja wygłosu końcowej sylaby w stopniu wyższym	Przykład
drżąca	zwarta	rt	<i>twardszy</i>
glajd	zwarta	wt	<i>żółtszy</i>
nosowa	zwarta	nt, mp	<i>elegantszy, zawziętszy, skąpszy</i>
spirant	zwarta	st	<i>tlustszy</i>

Sekwencje wymienione w tabeli 3 nie naruszają zasady sonorności, ponieważ składnik lewostronny (glajd, sonorant lub spirant) należy do wygłosu jednej sylaby, zaś składnik prawostronny do nagłosu kolejnej, np. [twust.ɕi], [skɔmp.ɕi].

Warto przy tym zauważyć, że znakomita większość zbitek o opadającej sonorności to *st* (jako część formantu *-isty*, 32 wyrazy z 40).

Podsumujmy: zarówno A.M. Schenker (1967: 350), jak i H. Jadacka (2010) ograniczają dystrybucję *-ejsz-* do tematów o określonych zakończeniach. Ich propozycje różnią się tym, że jedna nie zawiera [m], druga [v]. Z kolei jeśli przyjrzymy się hierarchii sonorności, to mamy wyrazy, w których sonorność się wznosi (*rychły, rozwiążyły, drobny, nędzny*), pozostaje na stałym poziomie (*zimny, trzeźwy*) i wreszcie opada (*uprzejmy*). Nawet gdyby uznać, że polski wygłos nie dopuszcza dwu sonorantów, niezależnie od ich miejsca na skali sonorności, to i tak nie tłumaczy to, dlaczego niedopuszczalne jest **trzeźwszy*, a więc sekwencja dwu spirantów.

Wydaje się, że na rozpatrywany problem można spojrzeć z odwrotnej strony. Przyjmijmy, że formą domyślną po zbitce spółgłoskowej jest *-ejsz-*, zaś *-sz-* przysługuje tylko określonym zbitkom. Otóż forma krótsza przysługuje tylko przymiotnikom z tematem zakończonym na pojedynczą spółgłoskę lub zbitkę spółgłoskową zakończoną spółgłoską zwartą lub zwarto-szczelinową; innymi słowy – na spółgłoski, przy których artykulacji następuje zwarcie. Pozornym wyjątkiem są tu przymiotniki zakończone na *-k-*, *-ok-*, *-ek-* (*lekki, bliski, wiotki*), tworzone formą *-sz-*. Są to jednak wyjątki pozorne, ponieważ „[w] derywatach motywowanych przez podstawy zawierające morfemy *-ki*, *-eki*, *-oki* zachodzi ucięcie tych morfemów” (Grzegorky-kowa et al. 1998: 503, a także Schenker 1967: 350). Z kolei *lżejszy* to przykład słabej supletywności (*lżejszy*, a nie **lekszy*).

Warto tu zauważyć, że jedyny przymiotnik w Polimorfie, którego temat kończy się na spółgłoskę zwarto-szczelinową, to *elegancki*. Przy tym w stopniu wyższym spirant zmienia się w zwartą (*elegantszy*), można więc ograniczyć zaproponowaną regułę, uznając, że warunkiem wystąpienia formy -sz- jest to, by w stopniu wyższym temat był zakończony na spółgłoskę zwartą.

Niewątpliwie wyjątkiem jest tu oboczna forma *mędrszy* (z sekwencją trzech spółgłosek) obok znacznie częstszego *mądrzejszy*. Z jednej strony przymiotnik ten obala zaproponowaną regułę, z drugiej – w mojej opinii – jest to jednak forma silnie nacechowana, stylizowana na archaizm. Trzeba jednak zaznaczyć, że nie jest ona klasyfikowana jako forma *przest.* (przestarzała) w Polimorfie.

3. Dane korpusowe

Kolejne pytanie dotyczy uzusu językowego: czy stopień wyższy od wyrazów o tematach kończących się sekwencją dwu głosek o opadającej sonorności bywa tworzony za pomocą przyrostka -ejsz-? Przypomnijmy, że w językoznawstwie normatywnym tego rodzaju formy są dopuszczane. SGJP notuje je dla następujących przymiotników: *czysty, gęsty, hardy, krzepki, mądry, miły, prosty, pusty, tłusty, żółty*.

Warto też zadać odwrotne pytanie: czy w naturalnie tworzonych tekstach, także tych nieformalnych, pisanych bez dbałości o ich poprawność, zdarzają się sytuacje, gdy -sz- pojawia się w miejsce oczekiwanego -ejsz-. Niezależnie od tego, że rodzimy użytkownik języka uzna taką formę za niezgodną ze swoją kompetencją, seryjne błędy mówią coś o systemie.

By odpowiedzieć na te pytania, sięgnijmy do danych pochodzących z NKJP, a ściślej jego pełnej, niezrównoważonej wersji¹⁰, a także do jeszcze większych korpusów, mianowicie pLTenTen12 i pLTenTen19. Wyniki z obu pLTenTen zostały zsumowane. Dodajmy, że z jednej strony sumujemy stopień wyższy i najwyższy, ponieważ interesuje nas sufiks, który dla obu stopni jest wspólny. Z drugiej strony z góry wiadomo, że to, czego poszukujemy, to użycia rzadkie, więc tym bardziej uzasadniona jest decyzja, by nie rezygnować ze stopnia najwyższego.

W tym wypadku nie dało się skorzystać z anotacji fleksyjnej (morfosyntaktycznej), ponieważ chcieliśmy zbadać uzus, a więc także to, czego nie przewiduje słownik morfologiczny, dlatego też poszukiwaliśmy konkretnych ciągów liter, a nie form. I tak np. użyliśmy zapytania [orth="(naj)?porywiściejs(z)?(y|a|e|ego|e|emu|a|ym|i|

¹⁰ Jest to wersja rozszerzona o pewną liczbę tekstów, co do których twórcy NKJP nie dysponują prawami do dalszego udostępniania. Jest to o tyle istotne, że wersja ta zawiera nieco większą liczbę wystąpień niż wersja publicznie dostępna przez Internet. I tak np. w publicznej wersji znajdujemy jedno wystąpienie *częściejszy*, w pełnej wersji – pięć wystąpień.

ych|ymi|)" /i]¹¹, by znaleźć potencjalną formę stopnia wyższego *porywiściejszy* (zamiast *porywistszy*).

Poszukiwanie to dało następujące rezultaty:

Tabela 4. Frekwencja form krótszych i rozszerzonych z przymiotnikami o tematach zakończonych na sekwencję dwu spółgłosek, z których druga jest zwarta

	NKJP		plTenTen	
	-ejsz-	-sz-	-ejsz-	-sz-
czysty	217	4980	1411	51 429
gęsty	175	1173	2400	14 832
tłusty	82	170	423	1724
prosty	16	28 279	268	364 367
żółty	9	8	70	49
twardy	7	2808	47	43 242
częsty	13	19 812	56	230 526
pusty	4	3	56	17
rzeczywisty	2	13	1	195
elegancki	1	534	7	2833
hardy	1	1	9	23
przejrzysty	1	81	5	810
cienisty	0	6	0	8
górzysty	0	0	0	4
lesisty	0	1	0	12
mglisty	0	4	0	1
oczywisty	0	271	1	2340
ognisty	0	10	0	64
osobisty	0	6	0	64
porywisty	0	0	0	28
przepaścisty	0	2	0	9
przezroczysty	0	9	0	29
przeźroczysty	0	4	0	18

11 Zapytanie to, zgodnie ze składnią zapytań wyszukiwarki Poliqarp, należy rozumieć następująco: znajdź sekwencję liter *porywiściejs*, przed którą mogą, ale nie muszą wystąpić litery *naj*, z kolei kontekst prawostronny to sekwencje liter odpowiadające poszczególnym przypadkom, np. *ymi*. Litera *z* nie jest obligatoryjna, nie ma jej w formie *porywiściejsi*.

	NKJP		pITenTen	
	-ejsz-	-sz-	-ejsz-	-sz-
puszysty	0	3	1	60
rozłożysty	0	2	0	4
rzęśisty	0	7	0	36
sążnisty	0	0	0	3
siarczysty	0	3	0	20
soczysty	0	46	9	323
sprężysty	0	3	1	19
srebrzysty	0	1	0	14
świetlisty	0	9	0	1
uparty	0	7	1	39
uroczysty	0	56	0	563
wyrazisty	0	289	0	2498
zadzierzysty	0	0	0	2
złocisty	0	2	0	19
suma	524	59 216	4767	716 303

Jak wskazuje powyższa tabela, *-ejsz-* w wyrazach kończących się na sekwencje zamykane spółgłoską o cesze [+ zwarta] jest bardzo rzadkie, w sumie stanowi poniżej 1% wszystkich wystąpień (0,9% w NKJP, 0,7% w pITenTen). Właściwie o rzeczywistej powtarzalności można mówić jedynie w wypadku *czysty*, *gęsty*, *tłusty*. Trzeba w tym miejscu zwrócić uwagę na *żółty* i *pusty*. Oba przymiotniki stopniują się bardzo rzadko (przynajmniej jeśli mowa o stopniowaniu syntetycznym) i formy *-sz-* i *-ejsz-* są niemal równie częste.

Na koniec warto zadać pytanie, czy korpusy notują *-ejszy-* po tematach kończących się sekwencją samogłoski i pojedynczej spółgłoski, a więc taką, po której powinien stać wariant krótszy, jak powszechnie się w językoznawstwie przyjmuje. Oba korpusy pITenTen podają 43 przymiotniki (na 257) z choć jednym poświadczeniem formy rozszerzonej – są to bardzo rzadkie wystąpienia, z wyjątkiem *miły* (*najmielszy*) (również w NKJP *miły* jest wyjątkiem, poza nim brak poświadczeń). Liczby te świadczą z jednej strony o tym, że mamy tu wyraźnie do czynienia z wyjątkami, z drugiej strony jednak ich seryjność pokazuje, że nie chodzi o izolowane lapsusy, ale raczej zjawisko, które w jakimś stopniu wpisuje się w system. Warto w tym miejscu dodać, że I. Jaros (2017: 36) dowodzi, iż takie niezgodne z normą użycia często mają ekspresyjny czy wręcz ludyczny charakter.

Tabela 5. Frekwencja form rozszerzonych z przymiotnikami o tematach zakończonych na jedną spółgłoskę (dane z korpusów plTenTen12 i plTenTen19)

Przymiotnik	Liczba wystąpień z <i>-ejsz-</i> w korpusach plTenTen
biały	2
blady	2
błyskotliwy	2
chudy	2
ciekawý	14
cierpliwy	4
czuły	2
dobrotliwy	2
doskonały	8
dotkliwy	2
gruby	4
jaskrawy	2
kochany	2
kolorowy	4
mały	2
miły	742
miłościwy	4
nieszczęśliwy	2
nowy	12
obfity	2
obrzydliwy	2
okazały	2
osobliwy	2
prawdziwy	8
prawy	2
prawkłowy	2
ranny	6
różowy	6
skąpy	4
sprawkliwy	10
stary	4
szyćśliwy	2

Przymiotnik	Liczba wystąpień z <i>-ejsz-</i> w korpusach plTenTen
śmiały	10
święty	6
tępy	2
ukochany	8
wartościowy	2
właściwy	2
wnikliwy	8
wrażliwy	8
wspaniały	4
wytrwały	2
wytrzymały	2

4. Konkluzja

Spróbujmy raz jeszcze ustalić regułę dystrybucji krótszej i rozszerzonej wersji wykładnika stopnia wyższego. Przede wszystkim proponujemy, by uznać, że zbitki, po których stoi *-sz-*, są wyjątkiem, to znaczy, że należy wskazać konteksty, po których stoi wariant krótszy, zaś wariant rozszerzony uznać za domyślny. W tym zakresie różnimy się od dotychczasowych podejść, które raczej starały się wskazać konteksty, po których stoi wariant rozszerzony.

1. Wariant krótszy wykładnika stopnia wyższego (*-sz-*) przysługuje tematom zakończonym na pojedynczą spółgłoskę.
2. Wariant rozszerzony (*-ejsz-*) przysługuje tematom zakończonym na zbitkę spółgłoskową. Opcjonalnie można się nie zastosować do tej części reguły (tj. można użyć *-sz-*), jeśli temat jest zakończony na zbitkę dwuelementową zakończoną spółgłoską zwartą lub zwarto-szczelinową.

Logicznie jest to zapewne najlepsze sformułowanie reguły. Mamy tu bowiem do czynienia z zasadą ogólniejszą, obejmującą wszystkie zbitki, i opcjonalnym wyjątkiem. Dane empiryczne bowiem potwierdzają, że *-ejsz-* może stać po dowolnej zbitce spółgłoskowej.

Powyższa reguła nie odzwierciedla jednak całej rzeczywistości odsłanianej przez dane empiryczne. Jak bowiem pokazaliśmy wyżej, to raczej użycia *-ejsz-* po zbitkach zakończonych na spółgłoski zwarte i zwarto-szczelinowe są wyjątkiem. I choć struktura logiczna takiej reguły jest mniej elegancka, to można ją przedstawić następująco:

1. Wariant krótszy przynależy tym przymiotnikom, które w wygłosie ostatniej sylaby tematu zawierają zbitkę spółgłoskową zakończoną spółgłoską artykułowaną ze zwarcie (tj. zwartą i zwarto-szczelinową).
2. Wariant rozszerzony przynależy przymiotnikom, które w wygłosie ostatniej sylaby tematu zawierają zbitki spółgłoskowe zakończone na spółgłoskę artykułowaną bez zwarcia, a także opcjonalnie dowolne zbitki spółgłoskowe.

Dane empiryczne oparte na niemal 2 tysiącach różnych przymiotników, które stopniują się syntetycznie, pokazują, że najczęściej użytkownicy języka kierują się właśnie tą drugą regułą. Te wyjątki, częściowo zresztą przewidywane przez normę (bo za takie należy uznać formy znajdujące się w analizatorze morfologicznym Morfeusz), są na tyle systematyczne, że stanowią niewątpliwe odbicie pewnych wahań w kompetencji użytkowników języka polskiego.

Literatura

- BETHIN Ch.Y., 1992, *Polish Syllables: The Role of Prosody in Phonology and Morphology*, Columbus.
- BUTTLE D., KURKOWSKA H., SATKIEWICZ H., 1973, *Kultura języka polskiego. Zagadnienia poprawności gramatycznej*, Warszawa.
- CLEMENTS G.N., 1990, *The role of the sonority cycle in core syllabification*, [w:] J. Kingston, M.E. Beckman (red.), *Papers in laboratory phonology*, t. 1: *Between the grammar and physics of speech*, Cambridge – New York, s. 283–333, <https://doi.org/10.1017/CBO9780511627736.017>.
- CLEMENTS G.N., 1992, *The sonority cycle and syllable organization*, [w:] W.U. Dressler, H.C. Luschützky, O.E. Pfeiffer, J.R. Rennison (red.), *Phonologica 1988: Proceedings of the 6th International Phonology Meeting*, Cambridge, s. 63–76.
- GLADNEY F.Y., 1983, *Handbook of Polish*, Urbana.
- GRZEGORCZYKOWA R., LASKOWSKI R., WRÓBEL H. (red.), 1998, *Gramatyka współczesnego języka polskiego, cz. 2: Morfologia*, wyd. 2 zm., Warszawa.
- JADACKA H., 2010, *Stopniowanie przymiotników i przysłówków*, [w:] A. Markowski (red.), *Wielki słownik poprawnej polszczyzny PWN*, Warszawa, s. 1673–1675.
- JADACKA H., 2013, *Kultura języka polskiego. Fleksja, słowotwórstwo, składnia*, Warszawa.
- JAKUBÍČEK M., KILGARRIFF A., KOVÁŘ V., RYCHLÝ P., SUCHOMEL V., 2013, *The TenTen corpus family*, [w:] A. Hardie, R. Love (red.), *Corpus Linguistics 2013. Abstract Book*, Lancaster, s. 125–127.
- JAROS I., 2017, *Dlaczego lepszy jest lepszy od lepszego? Kilka uwag o komparatywnych formach przymiotników z sufiksem -ejszy w polszczyźnie*, „Poradnik Językowy” nr 10, s. 30–42.
- JESPERSEN O., 1904, *Lehrbuch der Phonetik*, Leipzig – Berlin.
- KIERAŚ W., WOLIŃSKI M., 2017, *Morfeusz 2 – analizator i generator fleksyjny dla języka polskiego*, „Język Polski” XCVII, z. 1, s. 75–83, <https://doi.org/10.31286/J.P.97.1.7>.
- KIERAŚ W., WOLIŃSKI M., 2017, *Słownik gramatyczny języka polskiego – wersja internetowa*, „Język Polski” XCVII, z. 1, s. 84–93, <https://doi.org/10.31286/J.P.97.1.8>.

- KOSTECKA-SADOWA A., 2019, *Uwagi o słowotwórstwie przymiotnika w polszczyźnie południowokresowej (na przykładzie obwodu lwowskiego)*, „Rozprawy Komisji Językowej ŁTN” nr LXVII, s. 131–147.
- Narodowy Korpus Języka Polskiego, praca zbiorowa, red. A. Przepiórkowski, M. Bańko, R.L. Górski, B. Lewandowska-Tomaszczyk, Warszawa 2012.
- NKJP: Narodowy Korpus Języka Polskiego, [on-line:] nkjp.pl.
- plTenTen: plTenTen: Corpus of the Polish Web, on-line: <https://www.sketchengine.eu/plten-ten-polish-corpus/>.
- POLIMORF: Słownik (Polimorf), [on-line:] <http://morfeusz.sgjp.pl/download/>.
- POLIQARP: *Poliqarp search engine for NKJP data*, [on-line:] <https://nkjp.pl/poliqarp/>.
- RUBACH J., BOOIJ G., 1990, *Syllable structure assignment in Polish*, „Phonology” 7, nr 1, s. 121–158, <https://doi.org/10.1017/S0952675700001135>.
- SCHENKER A.M., 1967, *Beginning Polish*, t. 1, New Haven.
- SGJP: M. Woliński, Z. Saloni, R. Wołosz, W. Gruszczyński, D. Skowrońska, Z. Bronk, *Słownik gramatyczny języka polskiego*, wyd. 4, Warszawa 2020, [on-line:] <http://sgjp.pl>.
- SZOBER S., 1963, *Gramatyka języka polskiego*, oprac. W. Doroszewski, wyd. 6, Warszawa.
- SZPYRA-KOZŁOWSKA J., 1995, *Three Tiers in Polish and English Phonology*, Lublin.
- TOKARSKI J., 1973, *Fleksja polska*, Warszawa.

The Distribution of the Marker of Degree -sz-/-ejsz- Abstract

Polish comparative of adjectives is marked by suffix -sz-, which has a variant -ejsz-. The distribution of the two variants is a matter of debate. Whereas there is no doubt that only -sz- can occur after stems ending with a single consonant, consonant clusters generally require the extended form. Still, there is a number of clusters which can be followed by the shorter form, which is often (at least implicitly) considered basic. There were numerous attempts to precisely define the contexts governing the distribution of the two variants, often connecting it to the sonority scale. We suggest that it is rather the distribution of the shorter form, which is more restricted, namely it may follow only a cluster of two consonants ending with a stop, or a single consonant. At the same time, any cluster can be followed by the longer form. Therefore, in the remainder of the article we examine the frequency of the longer forms following the clusters ending with a stop or affricate, which prove to be attested for a number of adjectives, however they are very rare. The article is based on large bodies of data, namely a morphological dictionary with over 1000 morphologically gradable adjectives (*Polimorf*) and three corpora.